

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ (Φρανσουά Μαρι Άρουέ, 1694 — 1778), επιφανής γάλλος συγγραφέας, από τους μεγαλύτερους εκπροσώπους του γαλλικού αστικού διαφωτισμού του 18. αιώνα. Γεννήθηκε στο Παρίσι. Ο πατέρας του εΐταν συμβολαιογράφος. Μορφώθηκε στο άριστοκρατικό κολέγιο τών ΐησουϊτών Σαιν Λουΐ (του Άγίου Λουδοβίκου). Τό 1717 φυλακίστηκε στη Βαστίλλη εξ αίτίας τών φιλελεύθερων ποιημάτων του. Κατά τήν διάρκεια τής φυλάκισής του έγραψε τό δράμα «Οιδίπους», στο όποιο περιέχονταν πολλές προσβλητικές για τούς βασιλιάδες και τούς κληρικούς εκφράσεις. Τό δράμα παίχτηκε με μεγάλη έπιτυχία, τό 1718. Ύστερα από μιá δεύτερη φυλάκισή του στη Βαστίλλη (1725) άπελάθηκε από τή Γαλλία και έζησε από τό 1726 ως τό 1729 στο Λονδίνο. Γυρίζοντας στην πατρίδα του τό 1733 δημοσίευσε τά «Φιλοσοφικά Γράμματα» (γνωστά έπίσης και σαν «Άγγλικά Γράμματα»), στα όποια περιέγραφε τίς έντυπώσεις του από τήν Άγγλία, καυτηριάζοντας ταυτόχρονα τίς φεουδαρχικές συνθηκές που επικρατούσαν στην Γαλλία, τήν θρησκευτική μισαλλοδοξία και τήν παπαδοκρατία. Τό 1737 αυτό τό «άντιβαΐνον προς τή θρησκεία, τά χρηστά ήθη και τό σεβασμό τής κρατικής εξουσίας» βιβλίο κάηκε με άπόφαση του παρισινού Παρλαμέντου. Ύστερα από τά «Φιλοσοφικά Γράμματα» εξέδωσε τή «Διατριβή για τή Μεταφυσική» (1734), τίς «Βάσεις τής φιλοσοφίας του Νεύτωνα» (1738), τό ποίημα «Η Μονταίν» και άλλα έργα. Η Αύλή προσπαθώντας να προσεταιρισθεί τό Βολταΐρο και να κερδίσει ύπερ τής Μοναρχίας τό έξαιρετικό ταλέντο του, τραβώντας τον στην έπιρροή της, τόν όνόμασε ιστοριογράφο τής Αύλης. Ο Βολταΐρος όστόσο πολύ γρήγορα άπομακρύνθηκε από τήν Αύλή. Από τό 1750 ως τό 1753 έζησε στην Πρωσία με πρόσκληση του Φρειδερίκου του δεύτερου που του άρεσε να παρουσιάζεται σαν εκπρόσωπος του «φωτισμένου δεσποτισμού». Μόλις και μετά βίας ξεφεύγοντας από αυτόν τόν «Σολομώντα του βορρά», σατίριζε ύστερα στα «Άπομνημονεύματά του» στα όποια γράφει για τήν παραμονή του στην Πρωσία με τόν πιο καυστικό τρόπο.

τὸ φεουδαρχικὸ πρωσικὸ καθεστῶς. Ἀπὸ τὸ 1758 ὡς τὸ 1778 ἔζησε στὴ Ἑλβετία στὸ κτῆμα του στὸ Φέρνεϋ. Ἐγινε ἀπὸ τοὺς δραστήριους συνεργάτες τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας», δημοσιεύοντας ταυτόχρονα ταχυτικὰ μὲ ψευδώνυμο πολυάριθμες διατριβές, φυλλάδια, λιβέλλους, ποὺ στρέφονταν μὲ δξύτητα ἐνάντια στὸν κλῆρο καὶ τὶς φεουδαρχικὲς συνθῆκες. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ διατριβὴ του «Περὶ ἀνεξιθρησκείας» καὶ τὸ περίφημο «Φιλοσοφικὸ λεξικὸ» στὰ ὁποῖα καυτηριάζονται ἀνηλεῶς ἡ κληρικοκρατία, ὁ σχολαστικισμὸς καὶ ἡ φεουδαρχικὴ ἀντίδραση. Μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ σύνθημα «Τσακίστε τὸ ἄτιμο» στρεφόταν ἐνάντια στὴν καθολικὴ ἐκκλησία ποὺ εἶταν τὸ στήριγμα τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς φεουδαρχίας μὲ ἀποφασιστικότητα, ξεσκεπάζοντας ἀκούραστα τὴν ἀχρειότητα καὶ τὰ ἀνόσια ἔργα τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ ὑπερασπίζοντας θαρραλέα καὶ ἐπίμονα τὰ θύματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀντίδρασης (ὅπως στὶς περιπτώσεις Καλάς, Σιρβέν, Ντὲ λὰ Μπαρρ) καὶ ζητώντας τὴν ἀποκατάστασή τους ἀκόμα καὶ μετὰ τὸ θάνατό τους σὲ μερικὲς περιπτώσεις. Τὸ ὄνομά του ἀκούστηκε ὡς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου.

Ἐστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 15. ὁ Βολταῖρος μπόρεσε νὰ ξαναγυρίσει στὸ Παρίσι τὸ 1778, ὅπου τοῦ ἔγινε μεγάλη ὑποδοχὴ. Τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στὶς 30 τοῦ Μάη τοῦ 1778, πέθανε. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του σὲ μιὰ τυπικὴ δήλωσή του διακήρυχνε τὴν συμφιλίωσή του μὲ τὴν ἐκκλησία, ἡ ὁποία ὅμως ἀπαγόρευσε νὰ τοῦ ψαλεῖ ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία καὶ ἔτσι ὁ νεκρὸς του τάφηκε χωρὶς τὴν θρησκευτικὴν τελετὴ στὸ μοναστήρι τῶν Scellières στὴν Champagne. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης (1791) μὲ ἀπόφαση τῆς ἐνθουσυνέλευσης τὰ ὀστά του μεταφέρθηκαν στὸ Πάνθειον - τὸ ἐθνικὸ μαυσωλεῖο τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Γαλλίας.

Ὡς τὰ μέσα τοῦ 18. αἰώνα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ γαλλικοῦ ὕλισμοῦ τοῦ 18. αἰώνα καὶ ὁ Ζ. Ζ. Ρουσσὸ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐμφανισθεῖ, ὁ Βολταῖρος εἶταν ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία στὴν πάλη ἐνάντια στὴν φεουδαρχία καὶ στὴν καθολικὴ ἐκκλησία. Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Βολταῖρου εἶταν γεμάτη ἀντιφάσεις — κάτι ποὺ καθρέφτιζε τὴν ἀντιφατικὴν θέσιν τῆς ἀστικῆς γαλλικῆς τάξης στὸν 18. αἰώνα, μιᾶς τάξης ἐκμεταλλευτικῆς ποὺ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κατακτήσει τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἔπρεπε νὰ στηρίζεται στὶς λαϊκὲς μάζες κι' ἀπὸ τᾶλλο μέρος μιᾶς τάξης ποὺ μαζὶ μὲ τὶς λαϊκὲς μάζες ἀποτελοῦσε κι' αὐτὴ τὴν μὴ προνομιούχα «τρίτη τάξη». Ὁ Βολταῖρος ξεσκεπάζε τὴν χριστιανικὴ ἠθικὴ σὰν ὑπηρέτρια τῆς τυραννίας, γκρέμιζε

τὰ χριστιανικά δόγματα καὶ ζητοῦσε νὰ καταπολεμηθεῖ ἡ «ὔδρα τοῦ φανατισμοῦ» καὶ τὸ «θηρίο τῆς δεισιδαιμονίας». Ἀσκήσε ταυτόχρονα ὀξύτατη κριτικὴ στὸ μεσαιωνικὸ σχολαστικισμὸ καὶ στὰ μεταφυσικὰ συστήματα ποὺ αὐτὸς ἐφεύρισκε, σατίριζε τὴν πίστη στὸ θεό, ἀπορρίπτε τὴν «ἀθανασία τῆς ψυχῆς» καὶ τὶς «ἔμφυτες ἰδέες», παραμένοντας θερμὸς θαυμαστῆς καὶ δραστήριος προπαγανδιστῆς τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Λόκ, τοῦ Νεύτωνα καὶ τοῦ Μπαίϋλ, μαζὶ μὲ τοὺς ὁποίους ἀναγνώριζε ὅτι ἡ αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τῆς γνώσης: «Οἱ αἰσθήσεις μας εἶναι οἱ πύλες μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες φτάνουν ὅλες οἱ ἰδέες στὴ συνείδησή μας». Τὴν ἐκκλησιαστικὴ θεωρία τοῦ δυϊσμοῦ — τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος — τὴ θεωροῦσε ἐπίσης ἀστήρικτη. Ταυτόχρονα ὁμοίως ὁ ἴδιος θεωροῦσε ἀναγκαία τὴ διατήρηση τῆς θρησκείας, μὲ σκοπὸ νὰ δαμάζεται πνευματικὰ ὁ λαὸς καὶ ἐπιδίωκε νὰ ἐνώσει τὸ δυϊσμὸ καὶ τὸν ὕλισμό, ἐκφράζοντας ταυτόχρονα ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῆς παγκόσμιας γνώσης. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή του ἡ σκέψη εἶναι ἰδιότητα τῆς ὕλης, αὐτὴ ὁμοίως ἡ ἰδιότητα μεταδόθηκε στὴν ὕλη ἀπὸ τὸ θεό.

Ὁ Βολταῖρος ὑπῆρξε μαστιγωτῆς τοῦ κακοῦ. Ἀναγνώριζε ὥστόσο, ἀπορρίπτοντας τὸν ἀθεϊσμό, τὴν ὕπαρξη ἑνὸς θεοῦ. Ἔτσι βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα πῶς συμβιβάζεται ἡ παρουσία τοῦ κακοῦ μὲ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ. Στὴν ἀρχὴ συμεριζόταν τὴν αἰσιόδοξη θεολογικὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ κόσμος ποὺ ὑπάρχει εἶναι ὁ καλύτερος ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς κόσμους. Εἶναι μεγάλη τιμὴ γιὰ τὸ Βολταῖρο ὅτι δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένος μὲ αὐτὴ τὴ θεολογικὴ αἰσιοδοξία καὶ στὸ φιλοσοφικὸ του διήγημα «Candide» «Ὁ Ἀγαθούλης ἢ ἡ αἰσιοδοξία» (1759) ὑπέβαλε τὴ θεωρία τῆς προκαθορισμένης ἁρμονίας τοῦ Λάϊμπνιτς σὲ μιὰ κριτικὴ εὐφυέστατη καὶ ὀξύτατη. Στὸ ἔργο του «Δοκίμιο περὶ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας καὶ περὶ τῶν ἡθῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν» (1759-1796) — ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας — βάζει σὲ πρώτη γραμμὴ τὴν ἔρευνα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τὴν ἱστορία τοῦ ἔμπορίου καὶ τῶν τεχνικῶν ἐφευρέσεων. Σὲ ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ ἔργο του ὁ Βολταῖρος ὑπογραμμίζει τὴ σκέψη του ὅτι τὰ ἐγκλήματα ἐνάντια στοὺς λαοὺς τιμωροῦνται πάντοτε αὐστηρά. Παρὰ τὴ σωστὴ αὐτὴ ἀποψή του ὑπῆρξε πολέμιος τῆς ἀνεξάρτητης, ἐπαναστατικῆς δράσης τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Τὶς κοινωνικὲς συμφορὲς τὶς θεωροῦσε ἀποτέλεσμα παράλογης σύμπτωσης, τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς ἀμάθειας μερικῶν προσώπων, δηλαδὴ ἡ θέση του εἶταν μέσα στὸν ἱστορικὸ ἰδεαλισμὸ: ἡ ἱστορία εἶναι ὁ στίβος τῆς πάλης μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, μεταξὺ διαφωτισμοῦ καὶ ἀμάθειας.

Παρά τὴν πάλη του ἐνάντια στὴ φεουδαρχικὴ ἀνισότητα τῶν τάξεων, ὑπῆρξε ἕνας στοχαστὴς περιορισμένος στὰ ἀστικά πλαίσια — δὲν ἀπόρριπτε τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴ θεωροῦσε φυσικὴ καὶ ἀκατάλυτη. Ὅπως ὅλοι οἱ διαφωτιστὲς ἔτσι καὶ ὁ Βολταῖρος εἶταν τῆς γνώμης ὅτι στὴ βάση κάθε μορφῆς διακυβέρνησης βρίσκονται «συμφέροντα»: ἕνας βασιλικὸς ὑπουργὸς θὰ προτιμᾷ πάντα τὴν ἀπολυταρχία, ἕνας βαρῶνος θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ παίρνουν μέρος καὶ οἱ βαρῶνοι στὴ νομοθετικὴ ἐργασία, ἕνας γαιοκτῆμονας θὰ ἐπιθυμοῦσε καὶ αὐτὸς νὰ μὴ μένει ξεχασμένος. Ὁ προοδευτικὸς χαρακτήρας τῆς πολὺπλευρῆς δράσης τοῦ Βολταίρου βρίσκεται, ὅπως πολὺ πετυχημένα σημείωσε ὁ Β. Γκ. Μπελίνσκι, «στὸ ὅτι ὑπῆρξε ἕνας κριτικὸς τῆς φεουδαρχικῆς Εὐρώπης», πὺ συνέβαλε στὴ λύση ἑνὸς ἐπικαιροῦ καὶ ὄριμου προβλήματος τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, δηλαδὴ στὴν ἀνατροπὴ τοῦ φεουδαρχικοῦ καθεστώτος. Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ κινήματος τῶν διαφωτιστῶν «ποὺ φώτισαν στὴ Γαλλία τὰ πνεύματα γιὰ τὴν ἐπανάσταση ποὺ ἐρχόταν»¹. Ὁ Βολταῖρος ζητοῦσε τὴν ἀλλαγὴ τοῦ περιβάλλοντος, πὺ διαμορφώνει τὸν ἄνθρωπο, καὶ στρεφόταν μὲ δξύτητα ἐνάντια στὰ ταξικὰ προνόμια, λέγοντας ὅτι θὰ πίστευε πὺς τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν εἶναι φυσικὰ ἂν οἱ ἱππότες γεννιόντανε μὲ σπιρούνια στὶς φτέρνες καὶ ἂν οἱ χωριάτες γεννιόντανε μὲ σαμάρια στὴν πλάτη. Ὁ Βολταῖρος τάχθηκε ὑπὲρ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν, ὑπὲρ τῆς φορολογίας τῶν περιουσιῶν, ὑπὲρ τῆς καθολικότητος τῶν νόμων κλπ. Μεγάλης σημασίας εἶταν ὁ ἀγῶνας του ἐνάντια στὴ δουλοπαροικία. Τὸ 1769 ἔγραψε στὸ ὄνομα τῶν χωρικῶν μιὰ «αἴτηση πρὸς ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Αὐτοκρατορίας». Τὸ 1775 δημοσίεψε ἕνα «Σημείωμα γιὰ τὴν πλήρη κατάργηση τῆς δουλείας στὴ Γαλλία». Στὸ πρόσωπο ὁμῶς τῶν χωρικῶν ὑπερασπιζότανε προπάντων τὸν γεωργὸ-ἰδιοκτῆτη, θεωρώντας τὴν ἰδιοκτησία σὰν τὸ διαχωριστικὸ γνώρισμα τοῦ «ὑγιοῦς τμήματος τῆς λαϊκῆς μάζας». Πολεμώντας τίς ιδέες τοῦ Ρουσσώ καὶ τοῦ Μελιέρ εἶταν πάντοτε στὸ πλευρὸ «τῶν μορφωμένων πλουσίων».

Τὸ κύριο ὄπλο τοῦ Βολταίρου σὰν συγγραφέα εἶταν ἡ ἀνελέητη καὶ συντριπτικὴ του σάτιρα. «Τὸ γέλιο τοῦ Βολταίρου εἶταν πὺ καταστρεπτικὸ ἀπὸ τὸ κλάψιμο τοῦ Ρουσσώ», ἔγραφε ὁ Α. Ι. Χέρτσεν. Καὶ πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἀγγλία ὁ Βολταῖρος εἶχε ἀρχίσει νὰ συγγράφει («Οἰδίπους», παίχτηκε στὰ 1718, «Ὑπὲρ καὶ

¹ Α. ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡ., Εἰσαγωγή στὸ ἔργο «Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κ. Εὐγένιο Ντύρινγκ» (Ἀντι-Ντύρινγκ).

κατά», 1722, «Henriade», 1723 και άλλα έργα), συνεχίζοντας την παράδοση τῶν γάλλων ἐλεύθερων στοχαστῶν και τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀντιφεουδαρχικῆς ἀντιπολίτευσης τοῦ 17. αἰώνα. Πέρα για πέρα εἶναι λαθεμένες οἱ ἀπόψεις πού συχνά τις ἐπαναλαμβάνουν ἄστοι διανοούμενοι ὅτι ὁ Βολταῖρος «εἰσήγαγε» ἀπὸ τὴν Ἑγγλία τις ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ. Στὰ φιλοσοφικά του μυθιστορήματα και διηγήματα ὁ Βολταῖρος ξεσκεπάσει μὲ περιφράσεις, δηλαδή χρησιμοποιώντας τὴ μορφή ἀνατολίτικων μύθων, τὴν ἐκκλησία, τὴ δεισιδαιμονία και τις φεουδαρχικὲς συνθήκες («Zadig» ἢ τὸ πεπωμένο) περιγράφοντας σατιρικὰ τις πηγές τοῦ κακοῦ στὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία και δείχνοντας σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (π. χ. στὸν «Ἀγαθούλη»), τις ἀντιθέσεις τῆς ἀστικῆς προόδου. Ἰδιαίτερα πιστὰ περιγράφονται στὰ ἔργα τοῦ Βολταῖρου ὁ δεσποτισμὸς και ἡ κατάπτωση τῆς γαλλικῆς ἀπόλυτης μοναρχίας («Ὁ ἀφελῆς» [L' Ingegnu], 1767). Κάθε μυθιστόρημα τοῦ Βολταῖρου εἶναι μιὰ παραβολή, ἓνα μάθημα ἠθικῆς. Τὰ ἐπεισόδια πού ἐξιστοροῦνται μέσα σ' αὐτὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι παιχνίδι τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, τοῦ τυχαίου, τοῦ κακοῦ πεπωμένου. Ὁ Ποῦσκιν και ὁ Γκαῖτε ἐκτιμοῦσαν τὸ λυρισμὸ τοῦ Βολταῖρου, πού ἔβαζε σὲ πρώτη γραμμὴ τὸ δικαίωμα τῆς ἀπόλαυσης τῆς ζωῆς και τὴν ἀνταρσία ἐνάντια στὴν κοινωνικὴ ἀδικία. Τὰ ποιήματά του ὑπηρετοῦσαν τοὺς ἴδιους σκοποὺς τῆς προπαγάνδας τῶν φιλοσοφικῶν του ἰδεῶν (τὸ διδακτικὸ του ποίημα «Γιὰ τὸν ἄνθρωπο», 1739, «Ποίημα γιὰ τὸ φυσικὸ νόμο» 1756). Οἱ γραμμένες σὲ μορφή ποιημάτων σάτιρες του εἶναι γεμάτες ἐντυπωσιακὰ εὐρήματα ἐνάντια στοὺς ἀντίπαλους τοῦ διαφωτισμοῦ («Ὁ φτωχὸς διάβολος», 1760, «Ἐνας ρῶσος στὸ Παρίσι», 1760). Ἡ ἀσυνήθιστη δύναμη τῆς εἰρωνείας και τοῦ σαρκασμοῦ τοῦ Βολταῖρου φανερώνεται στὰ πολυάριθμα ἐπιγράμματα του, μὲ τὰ ὅποια ἐγκαινιάζεται διεθνῶς ἡ σχολὴ τοῦ δξύτατα ἀκονισμένου ἐπιγραμματικοῦ στῦλ τῶν ἐλεύθερων στοχαστῶν. Ἡ διαφωτιστικὴ του σάτιρα ἔφτασε στὴν ἄκρα τῆς δξύτητα στὸ ποίημα «Ἡ παρθένος τῆς Ὁρλεάνης» (πρώτη, ἀνώνυμη παρισινὴ ἔκδοση 1755, ἔκδοση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα και μερικοὺς μετριασμούς, 1762). Μὲ τὴ μορφή μιᾶς θαρραλέας παρωδίας θρησκευτικοῦ μύθου ὁ Βολταῖρος, παρουσιάζοντας τὴν Ζὰν ντ' Ἀρκ σὰν τὴν «ἀγία» πού ἔσωσε τὴ Γαλλία, βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ σαρκάσει χωρὶς ἔλεος τοὺς εὐγενεῖς, τὸ βασιλιά, τὴν ἐκκλησία, τὴ θεία χάρη και ἄλλα δόγματα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὸ ποίημά του στρεφόταν ἐνάντια στὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρεία τῆς «Ἀγίας Παρθένου». Τὴν πραγματικὴ δράση τῆς λαϊκῆς ἠρωίδας τὴν ἐκτιμοῦσε πάρα πολύ. (Βλέπε τὸ ἄρθρο του γιὰ τὴ Ζὰν

ντ° "Αρχ στο «φιλοσοφικό λεξικό» του καθὼς καὶ τὶς παρατηρήσεις σὲ ἄλλα ἔργα, ὅπως στὸ «Δοκίμιον περὶ ἠθῶν κλπ.»).

Σὰν σκουδαῖο μέσο τῆς διαφωτιστικῆς του προπαγάνδας ὁ Βολταῖρος χρησιμοποίησε ἐπίσης καὶ τὸ θέατρο καὶ προπάντων μὲ τὴ μορφή τῆς τραγωδίας, πού, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τοῦ κλασικισμοῦ, εἶχε ἀποστολὴ νὰ πραγματεύεται γενικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνία. Ὁ Βολταῖρος προσπάθησε νὰ μπάσει στὴ μορφή τῆς τραγωδίας, ὅπως εἶχε κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὸν κλασικισμό, στοιχεῖα τῆς ἀληθινῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγματικῶν ἀγῶνων. Τὸ θέατρό του δημιούργησε ὡς ἓνα βαθμὸ τὸ στυλ ἐκεῖνο πού χρησιμοποιήσαν οἱ ἄνδρες τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Οἱ τραγωδίες του «Βροῦτος» (1731) καὶ «Ὁ θάνατος τοῦ Καίσαρα» (1734) εἶχαν ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης. Ἡ καλύτερη τραγωδία τοῦ Βολταῖρου εἶναι ἡ «Ζαΐρα» (1732), πού ὡς ἓνα βαθμὸ θυμίζει τὸν «Ὁθέλλο» τοῦ Σαίξπηρ, περιέχει ὡστόσο μιὰν ἄλλη ιδέα, τὴ σύγκρουση τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ αἰσθήματος μὲ τὶς θρησκευτικὲς προλήψεις πού συμερίζεται ὁ λαός. Τὴ μορφή τῆς τραγωδίας χρησιμοποίησε ὁ Βολταῖρος στὴν πολεμικὴ του ἐνάντια στὸ θρησκευτικὸ φανατισμὸ («Μωάμεθ», 1742. Τὰ θεατρικὰ του ἔργα πάλιωσαν πολὺ γρήγορα : Ἡ προσήλωσή του στὸν κλασικισμό ἔκανε τὰ ἔργα στεγνὰ καὶ μέτρια ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς συγκίνησης. Αὐτὰ τὰ ἐλαττώματά του παρουσιάζονται ἰδιαίτερα στὸ ἐπικό του ποίημα «Henriade», 1723, σχολιασμένη ἔκδοση 1728), πού μέσα σ' αὐτό, δίπλα στοὺς πραγματικοὺς ρόλους, παρουσιάζονται ἐπίσης καὶ ἀφηρημένες ἀλληγορικὲς μορφές — ἡ «Ἀλήθεια» καὶ ὁ «Φανατισμός». Ὁ Κ. Μάρξ χαρακτήρισε τὴν «Henriade» σὰν προῖδον τῆς φαντασίας τῶν Γάλλων στὸν 18. αἰώνα, οἱ ὅποιοι δὲν καταλάβαιναν τὴν ἐχθρότητα τοῦ καπιταλισμοῦ πρὸς τὴν τέχνη καὶ τὴν ποίηση : «Ἀφοῦ εἴμαστε στὴ μηχανικὴ κλπ. πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γιατί δὲ θὰ μπορούσαμε τάχα νὰ κάνουμε καὶ μεῖς ἓνα δικό μας ἔπος ; Καὶ τὴν «Henriade» ἀντὶ τῆς «Ἰλιάδας» ; — παρατηρεῖ εἰρωνικὰ ὁ Μάρξ.

Στὴ Ρωσία τὰ ἔργα τοῦ Βολταῖρου εἶταν πάρα πολὺ γνωστά. Μεταφράστηκαν πολὺ συχνὰ στὰ ρωσικὰ ἀπὸ τὸ 1756 καὶ ὕστερα. Μιὰ ἀπότομη ἀλλαγὴ ἔγινε τὴν ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, ὅταν ἡ ἔκδοση τῶν ἔργων του σταμάτησε καὶ τὰ συγγράμματά του κηρύχτηκαν μὲ ξεχωριστὸ διάταγμα τῆς Αἰκατερίνης «βλαβερὰ καὶ γεμάτα διαφθορά». Στὴ γλώσσα τῆς ἀντίδρασης «βολταιριστῆς» σὴς μαινε ἀντάρτης καὶ ἀθεϊστής. Τόσο ὁμως μεγαλύτερη εἶταν ἡ ἐκτίμησις πού ἀπελάμβανε ὁ Βολταῖρος ἀπὸ μέρος τῆς προοδευτικῆς

μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ὁ Α. Ν. Ραντίστσεφ συγκατάλεγε τὸν Βολταῖρο ἀνάμεσα στοὺς συγγραφεῖς ποὺ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ διαβάζονται ὥσπου θὰ ἐκλείψει τὸ ἀνθρώπινο γένος. Παρὰ τὴν ἀντιφατικότητα τῶν κρίσεών του, ὁ Ποῦσκιν τὸν θεωροῦσε πάντα σὰν ἕναν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς ἐποχῆς τῆς «μεγάλης καταστροφῆς». Γνωστὴ εἶναι ἡ θαυμάσια μετάφραση τῶν πρώτων 26 στίχων τῆς «Παρθένου τῆς Ὁρλεάνης» ποὺ ὀφείλονται στὸν Ποῦσκιν.

Ὁ Βολταῖρος στράφηκε ἐπανειλημμένα στὴν ἱστορικὴ πείρα τῆς Ρωσίας. Διατηροῦσε ἐπαφές μὲ ρώσους διανοούμενους καὶ τὸ 1746 ἐκλέχτηκε ἐπίτιμο μέλος τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Τὸ 1747 πῆρε ἐντολὴ νὰ γράψει μιὰ «Ἱστορία τῆς Ρωσίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Πέτρου» (2 τόμ., 1759 - 1763). Τὸ ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐργασία του αὐτῆ τοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Πετρούπολη. Ἀργότερα ὁ Βολταῖρος ἀνοίξε ἀλληλογραφία μὲ τὴν Αἰκατερίνη Β', τὴν ὁποία κατέκλυσε μὲ ὑπερβολικὰ ἐγκώμια ποὺ προκαλοῦσαν ὑποψίες, τὴν παρομοίαζε π. χ., ὄχι χωρὶς ζιζωνεῖα μὲ τὴν Παναγία, τὴ μητέρα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Βολταῖρος ἀξιολόγησε σωστὰ τὴν ἱστορικὴ σημασία τῆς προοδευτικῆς ἀνόδου τῆς Ρωσίας καὶ ἀντίκρουσε τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἐκείνων ποὺ ἤθελαν νὰ τὴν παρουσιάσουν σὰν μιὰ δύναμη ποὺ ἀντλεῖ τάχα τὴν ὑπαρξή της ἀπὸ τὸ δυτικὸ πολιτισμό.

Τὸ ὄνομα τοῦ Βολταῖρου εἶναι σήμερα μισητὸ στὴν ἱμπεριαλιστικὴ ἀντίδραση, ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ ξεχαστοῦν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ ἀπὸ τοὺς λιβέλλους του καὶ μαζὶ μ' αὐτὰ καὶ τὸ ἔργο του «Ἡ συνωμοσία ἐνάντια στοὺς λαούς», ὅπου καταδίκασε τοὺς ἀδίκους πολέμους καὶ τὸ μακελλεῖο ἑκατομμυρίων ἰθαγενῶν τοῦ Νέου Κόσμου ἀπὸ τοὺς «πολιτισμένους ἀποικιστές».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΧΕΓΚΕΛ Γ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΧΕΓΚΕΛ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ (1770 - 1831). — Μεγάλος γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος. Ἡ γερμανικὴ ιδεαλιστικὴ φιλοσοφία ποὺ ἔφθασε στὸ κορύφωμά της γύρω στὰ 1800 μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ, εἶταν μιὰ ἀριστοκρατικὴ ἀντίδραση στὴ γαλλικὴ ἀστικὴ ἐπανάσταση καὶ στὸ γαλλικὸ ὕλισμό. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ καθρέφτιζε τὶς βαθειὲς ἀντιθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης τῆς Γερμανίας μέσα στὶς συνθήκες τῆς φεουδαρχικῆς καθυστέρησης τῆς χώρας καὶ στάθηκε ἡ ιδεολογικὴ ἔκφραση τοῦ πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς γερμανικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ εἶχε προσκολληθεῖ σ' αὐτήν, πρὸς τὸν λεγόμενον πρωσσικὸ δρόμο ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ — ποὺ σημαίνει ὅτι «τὸ φεουδαρχικὸ νοικοκυριὸ μετατρέπεται σιγὰ - σιγὰ στὸ ἀστικὸ νοικοκυριὸ τῶν γιοῦνκερς καὶ οἱ ἀγρότες καταδικάζονται γιὰ δεκάδες χρόνια σὲ μιὰ βασανιστικὴ ἀπαλλοτρίωση καὶ ὑποδούλωση στὰ χρέη»¹. Ἡ κρίση τῆς φεουδαρχίας δξυνόταν στὴ Γερμανία, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης στὰ τέλη τοῦ 18. αἰῶνα καὶ ἔλειπε μιὰ ἐπαναστατικὴ τάξη στὴ Γερμανία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, μιὰ τάξη ποὺ θὰ εἶταν ἱκανὴ νὰ κινητοποιήσῃ τὶς μάζες στὴν ἐπανάσταση, — πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἔδαφος γεννήθηκε ἡ ιδεαλιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, τοῦ Φίχτε, τοῦ Σέλλινγκ καὶ τοῦ Χέγκελ.

Ὁ Χέγκελ γεννήθηκε στὴ Στουτγάρδη ἀπὸ πατέρα ἀνώτερο ὑπάλληλο τῆς ἐπαρχίας τῆς Βιττεμβέργης. Ἀπὸ τὸ 1788 ὡς τὸ 1793 σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Τυβίγκης. Τελειώνοντας τὸ πανεπιστήμιο ἐργάστηκε σὰν οἰκοδιδάσκαλος σὲ ἀστικὲς καὶ ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες — ἀρχικὰ στὴ Βέρνη (1793 - 1796) καὶ ἀργότερα στὴ Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν. Τὸ 1801 πῆγε στὴν Ἰένα ὅπου σὲ λίγο ἀρχισε νὰ διδάσκει στὸ πανεπιστήμιο. Ἐκεῖ τελείωσε τὸ 1806 τὸ πρῶτο του

1. Β. Ι. ΛΕΝΙΝ, «Ἀπαντα», τόμ. 13, σελ. 216 (τῆς 4ης ρωσικῆς ἐκδόσεως).

μεγάλο έργο «*Η φαινομενολογία του πνεύματος*», όπου περιέχονται κίολας οί βασικές ιδέες του φιλοσοφικού του συστήματος. Έπειδή όμως οί παραδόσεις στο πανεπιστήμιο τής Ίένας σταμάτησαν, ο Χέγκελ έφυγε από κεί και εγκαταστάθηκε στο Μπάμπεργκ, όπου για ένα χρόνο εργάστηκε σαν συντάκτης τής τοπικής έφημερίδας. Από το 1808 ως το 1816 εΐταν διευθυντής γυμνασίου στη Νυρεμβέργη. Εκεί εξέδωσε από το 1812 ως το 1816 το κύριο έργο του «*Επιστήμη τής λογικής*». Το 1816 έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο τής Χαϊδελβέργης και ύστερα του Βερολίνου. Το 1817 εξέδωσε τήν «*Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών*» και το 1821 τήν «*Φιλοσοφία του δικαίου*» που τον έκαναν επίσημο φιλόσοφο του πρωσικού κράτους. Το 1829 - 30 έγινε πρόταγς του πανεπιστημίου του Βερολίνου. Τα σπουδαιότερα έργα του είναι εκείνα που τυπώθηκαν μετά το θάνατό του: «*Φιλοσοφία τής παγκόσμιας ιστορίας*» (1837), «*Παραδόσεις περί αισθητικής ή φιλοσοφία τής τέχνης*» (1836 - 1838), και «*Παραδόσεις ιστορίας τής φιλοσοφίας*» (3 τόμοι, 1833 - 36).

Σε ποιά κατάσταση βρισκόταν ή Γερμανία στο τέλος του 18. αιώνα, το περιέγραψε ο Φρ. Ένγκελς με τα παρακάτω πετυχημένα λόγια: «*Εΐταν ένας μοναδικός βόρβορος αποσύνθεσης και τής πιδ άηδιαστικής κατάπτωσης. Κανένας δέν ένοιωθε τον έαυτό του καλά. Η χειροτεχνία, το εμπόριο, ή βιομηχανία και ή γεωργία τής χώρας είχαν φθάσει σε κατάσταση ολοκληρωτικής παρακμής. Οί άγρότες, οί έμποροι και οί επαγγελματίες ένοιωθαν τή διπλή πίεση — μιās κυβέρνησης ληστρικής και μιās έμπορικής ζωής που δέν πήγαινε καλά... Όλα εΐταν άνάποδα και γενική δυσαρέσκεια επικρατούσε σε όλη τή χώρα... Τα πάντα εΐταν άποδιοργανωμένα, παρακμασμένα, οδηγούσαν προς τήν καταστροφή, και το έθνος δέν είχε καμιά έλπίδα για κάποια σωτήρια άλλαγή, δέν είχε καμιά δύναμη ικανή να σαρώσει τα σαπισμένα πτώματα των ξεπεσμένων θεσμών*»¹. Η γαλλική άστική επανάσταση «*έπεσε σαν κεραυνός σ' αυτό το χάος που λεγόταν Γερμανία*»². Τα γειτονικά με τή Γαλλία γερμανικά κράτη δοκίμασαν άμεσα τήν άπελευθερωτική επίδραση τής επανάστασης. Στη Ρηνανία, με τή βοήθεια τής επαναστατημένης Γαλλίας, γκρεμίστηκε το άπολυταρχικό φεουδαρχικό καθεστώς και τή θέση του πή-

1. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα. Μέρος πρώτο, τόμ. 4. Βερολίνο 1932, σελ. 482 (τής γερμανικής έκδοσης). Από το άρθρο του Ένγκελς «το Γερμανικό κράτος», άγγλικά γραμμένο για τήν έφημερίδα «*Άστρσ του βορρά*».

2. ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, δ. π., σελ. 483.

ραν οἱ προοδευτικοὶ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀστικοδημοκρατικοὶ θεσμοί. «Οἱ γαλλικὲς ἐπαναστατικὲς στρατιές... ἔρριξαν στὰ σκουπίδια εὐγενεῖς ἐπισκόπους... καὶ μικροὺς ἡγεμόνες»¹. Στὴ Σαξωνία, τὴ Σιλεσία καὶ ἄλλες περιοχὲς ἡ δουλοπάροικη ἀγροτιά ξεσηκώθηκε ἐνάντια στοὺς φεουδάρχες. Ἡ γερμανικὴ ἀριστοκρατία, τρομαγμένη ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, τὴν καταριόταν σὰν θρίαμβο τῶν κολασμένων δυνάμεων πάνω στὸ χριστιανικὸ κόσμο. Ἡ Πρωσσία ἔγινε ὁ πυρήνας μιᾶς συμμαχίας μοναρχικῶν κρατῶν τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Εὐρώπης ποὺ κίνησαν τὸν πόλεμο ἐνάντια στὴ δημοκρατικὴ Γαλλία γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουν τὶς φεουδαρχικὲς συνθῆκες. «Ὁ πόλεμος τοῦ 1792 εἶταν πόλεμος δυναστικὸς ποὺ ἔκαναν οἱ ἀπόλυτοι μονάρχες - φεουδάρχες ἐνάντια στὴ δημοκρατικὴ Γαλλία, πόλεμος τῶν βασιλιάδων ποὺ τρόμαξαν ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ πυρκαγιὰ αὐτῆς τῆς χώρας. Σκοπὸς τοῦ πολέμου εἶταν νὰ σβῆσει αὐτὴ τὴν πυρκαγιὰ, νὰ παλινορθώσῃ τὸ παλιὸ καθεστῶς στὴ Γαλλία καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἔτσι τοὺς κατατρομαγμένους βασιλιάδες ἀπὸ τὴ μετάδοση τοῦ ἐπαναστατικοῦ μολύσματος καὶ στὰ δικά τους κράτη»².

Ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη στὴν ἀρχὴ χαιρέτησε μὲ ἐνθουσιασμὸ τὴ γαλλικὴ ἀστικὴ ἐπανάσταση. Ὅταν ὅμως ἡ ἐπανάσταση ἔστειλε στὴν καρμανιόλα τὸ Λουδοβίκο 16ο, καὶ ἀρχισε ἡ τρομοκρατία τῶν Ἰακωβίνων, τότε, ὅπως γράφει ὁ Φρ. Ἐνγκελς, οἱ ἴδιοι οἱ γερμανοὶ «ποὺ στὴν ἀρχὴ ὑπῆρξαν ἐνθουσιώδεις φίλοι τῆς ἐπανάστασης ἔγιναν οἱ πιὸ ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῆς»³. Ἡ βασικὴ κοινωνιολογικὴ ἰδέα τοῦ Χέγκελ εἶναι πὼς ὄχι οἱ μάζες, ὄχι οἱ κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ τὸ μοναρχικὸ κράτος — ποὺ τὸ χαρακτήριζε σὰν ἓνα «ἐπίγειο - θεϊκὸ» ὄν εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ὁ λαὸς εἶναι γιὰ τὸν Χέγκελ μιὰ «ἄμορφη μάζα» καὶ οἱ ἐπαναστατικὲς ἐξορμήσεις του κάτι τὸ «αὐθόρμητο, ἄλογο, ἄγριο καὶ φοβερό». Στὴν ἐπανάσταση ποὺ ἔγινε στὴ Γαλλία ἀπὸ τὶς λαϊκὲς μάζες ἀντιπαρέθετε μεταρρυθμίσεις ποὺ πραγματοποιοῦνταν μὲ πρωτοβουλία τοῦ φεουδαρχικοῦ κράτους ἐκ τῶν ἄνω. Διαστρέφοντας τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἰσχυρίζοταν πὼς οἱ γάλλοι «πραγματοποίησαν μὲ ἄλλη μορφή τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Λουδοβίκου», πὼς οἱ γερμανοὶ πραγματοποιοῦσαν τὸ 16. αἰῶνα κιόλας μὲ λογικὸ τρόπο (δηλαδὴ μὲ τὴ θρησκεία) αὐτὸ ποὺ οἱ Γάλλοι ἔκαναν σὲ μορφή ἀνεπαρκῶς λογικῆς μόλις τὸ 18. αἰῶνα. Παρὰ τὰ χειροπιαστὰ γεγονότα χαρακτήριζε τὴ Γαλλία σὰν μιὰ καθυστερημένη σὲ σχέση μὲ

1. ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, δ. π.

2. Ι. Β. ΣΤΑΛΙΝ, «Ἀπαντα», Τόμ. 3ος, σελ. 5.

3. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, «Ἀπαντα», Μέρος πρῶτο, τόμος 4ος, σελ. 488.

τῆ Γερμανία χώρα καὶ προσπαθοῦσε νὰ παρουσιάσει τὴν Πρωσσία σὰν τὸ ἀποκορύφωμα τῆς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Α. Ν. Ραντίστσεφ, ποὺ μαστίγωνε τὴν ἀπολυταρχία σὰν πέρα γιὰ πέρα ἀντίθετη στὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ζ. Ζ. Ρουσὸ ποὺ εἶταν ὑπὲρ τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, ὁ Χέγκελ συνταύτιζε τὴ φύση τοῦ κράτους μὲ τὴ μοναρχία, διακηρύσσοντας ὅτι ἡ πολιτικὴ μορφή της εἶναι αἰώνια. «*Τί στενὴ, τί φτωχὴ ἀντίληψη!*» — παρατηρεῖ σχετικὰ μ' αὐτὸ ὁ Β. Γ. Μπελίνσκι. Ἡ ἐξουσία στὸ κράτος, πίστευε ὁ Χέγκελ, πρέπει νὰ ἀνήκει στοὺς φεουδάρχες, στὴν κρατικὴ διοίκηση μποροῦν νὰ συμμετέχουν καὶ οἱ ἄστοι. Τοὺς εὐγενεῖς τοὺς παρουσίαζε σὰν μιὰ ἀδέκαστη τάξη ποὺ βάζει τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους πάνω ἀπ' ὅλα καὶ τὴν γραφειοκρατία, ποὺ ἔπαιρνε μιὰ σημαίνουσα θέση μέσα στὸ πρωσικὸ κράτος, τὴν χαρακτήριζε σὰν τὴν τάξη ποὺ ἐξασφαλίζει τάχα τὰ «γενικὰ συμφέροντα». Τὴν οὐσία τοῦ δικαίου τὴν ἔβλεπε στὴν κατοχύρωση καὶ προάσπιση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. «*Μόνο μέσα στὴν ἰδιοκτησία τὸ ἄτομο ὑπάρχει σὰν λογικὴ ἐννοια*» ἔγραφε στὴ «*Φιλοσοφία τοῦ δικαίου*». Ὁ Μάρξ γράφει σχετικὰ: «*Ὁ Χέγκελ εἶναι ὑπὲρ τῆς διατήρησης τοῦ μεσαιωνικοῦ ταξικοῦ συστήματος μὲ τὴ νομοθετικὴ του δμως ἐξουσία σύμφωνα μὲ τὸ σύγχρονο πνεῦμα, καὶ εἶναι ὑπὲρ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας σύμφωνα μὲ τὸ σύγχρονο πνεῦμα, ἐνσωματωμένης δμως μέσα στὸ μεσαιωνικὸ ταξικὸ σύστημα*»¹.

Οἱ Πρωσσοὶ βασιλιάδες, ἀθετώντας τὸ λόγο τους, παραβίαζαν τὰ σύμφωνα εἰρήνης ποὺ εἶχαν ὑπογράψει, μὲ τὸ θρασύτερο τρόπο κατελάμβαναν πολωνικά καὶ τσεχικά ἐδάφη, πρόδιναν τοὺς συμμάχους τους καὶ ἔκαναν ἐκβιασμοὺς μὲ τοὺς στρατοὺς τους. Ὁ Χέγκελ προσπαθοῦσε νὰ δικαιώσῃ τις ἐνέργειες αὐτῆς τοῦ ἀντιδραστικοῦ πρωσσιμοῦ προβάλλοντάς τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδραση τῶν πολέμων ποὺ διατηροῦν τάχα τὴν «*ἠθικὴν ὑγείαν τῶν λαῶν*», τοὺς προφυλάσσουν ἀπὸ τὴν «*ἀποτελμάτωση*», καὶ ἔχουν σὰν ἐπακόλουθόν μιὰ μακρόχρονη εἰρήνη. Καὶ ἐπομένως μιὰ αἰώνια εἰρήνη. Θεωρώντας τὸ διεθνὲς δίκαιο σὰν μιὰ συνθήκη κενὴ ἀπὸ κάθε περιεχόμενο, θεωροῦσε τὸν πόλεμο σὰν τὸν ἀναντίρρητο διαιτητὴ τῶν διεθνῶν ὑποθέσεων. Ἄρνοῦνταν στοὺς σλαβικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς τὸ δικαίωμα νὰ θεωροῦνται «*ἱστορικοὶ λαοὶ*» καὶ τοὺς ἔβλεπε μόνο σὰν τὰ ἐνδεχόμενα

1. ΧΕΓΚΕΛ. Οἱ βασικὲς γραμμὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν Γ. Λασσόν. Λειψία 1921, σελ. 297 (τῆς δεύτερης γερμανικῆς ἐκδόσεως).

2. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ. Ἄπαντα. Μέρος πρῶτο, τόμ. 1, σελ. 515 (τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τῆς Φραγκφούρτης τοῦ 1927).

ἀντικείμενα τοῦ μιλιταριστικοῦ ἐξαπλωτισμοῦ τῆς Γερμανίας. «*Ἱστορικὸς*» λαὸς ποὺ πραγματοποιεῖ ἔργα παγκόσμιας σημασίας θεωροῦσε πρῶτα ἅπ' ὅλα τὸ γερμανικὸ λαὸ καὶ αὐτὸ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ παραβιάζει κάθε συμφωνία ποὺ μπορεῖ νὰ εἶχε μὲ ἕνα ἄλλο λαό. Αὐτὴ ἡ κυνικὴ ἀπάρνηση τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ οἱ φανατικὲς σωβινιστικὲς ἀντιλήψεις ἔγιναν ἀργότερα ἡ σημαία τῶν γερμανῶν φασιστῶν ποὺ προσεταιρίστηκαν τὸ Νεογεγκελιανισμό. Τῆς ἴδιας περίπου πάστας εἶναι οἱ «*ιδέες*» ποὺ διαμόρφωσαν καὶ διαδίδουν οἱ ἰδεολόγοι τοῦ ἀμερικάνικου καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ.

Ὁ Χέγκελ στράφηκε ἐνάντια στὸ γαλλικὸ ὕλισμὸ τοῦ 18. αἰῶνα καὶ ἀντιπαρέθεσε σ' αὐτὸν τὸν ἀπόλυτο ἰδεαλισμό. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τῆς ὕλικῆς φύσης ποὺ δὲν δημιουργήθηκε ἀπὸ κανέναν, ὁ Χέγκελ ἀντιπαρέθεσε τὸν ἀκαταλόγιστο ἰδεαλιστικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι ἡ φύση δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἰδέα. Στὸν ἀποφασιστικὸ καὶ θαρραλέο ἀθεϊσμὸ τῶν γάλλων ἀντιπαρέθεσε τὴν ὑπεράσπιση τῆς θρησκείας μὲ ζῆλο καὶ μὲ τὰ ἐκλεπτισμένα ἐπιχειρήματα τῆς ἰδεαλιστικῆς του φιλοσοφίας. Στὸν ντετερμινισμό [=αἰτιοκρατία] ποὺ δίνει στὴν ἐπιστήμη τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν νομοτελειῶν ποὺ ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουν στὴ φύση, ὁ Χέγκελ ἀντιπαράθεσε τὴν τελεολογία, ποὺ μόνον ἐμπόδια φέρνει στὴν ἔρευνα τῆς φύσης καὶ θέτει τὴν ἀξίωση νὰ παίρνει κανένας στὰ σοβαρὰ τὶς δογματικὲς παπαδίστικες ἐπινοήσεις. «*Ὁ Χέγκελ εἶταν ἰδεαλιστῆς — διδάσκει ὁ Φ. Ἐνγκελς — οἱ σκέψεις τοῦ κεφαλιοῦ μας δὲν εἶτανε γι' αὐτὸν λίγο - πολὺ ἀφηρημένες ἀπεικονίσεις τῶν ὕλικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐξελικτικῶν σταδίων, παρὰ ἀντίθετα τὰ πράγματα καὶ ἡ ἐξέλιξή τους εἶναι μόνον καὶ μόνον οἱ ὑλοποιημένες ἀπεικονίσεις τῆς «ιδέας» ποὺ ὑπῆρχε κάπου καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν κόσμον ἀκόμα. Ἔτσι ὅλα τοποθετοῦνται μὲ τὸ κεφάλι κάτω καὶ τὰ πόδια πάνω, ἀναποδογυρίζεται ὁλότελα ἡ πραγματικὴ συνάφεια τοῦ κόσμου»¹. Ἡ γεγκελιανὴ «ἀπόλυτη ἰδέα», μιὰ «ιδέα χωρὶς τὸν ἀνθρώπου καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου», μιὰ «ιδέα σὲ ἀφαίρεση» δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ «θεολογικὴ ἐπινόηση τοῦ Χέγκελ»². Στὴν ἀπόλυτη ἰδέα τοῦ Χέγκελ «εἶχαν συγκεντρωθεῖ ὅλες μαζί οἱ ἀντιφάσεις τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Κάντ καὶ ὅλες οἱ ἀδυναμίες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φίχτε»³.*

1. ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Διαλεχτὰ ἔργα σὲ δύο τόμους, τόμ.

2. Μόσχα 1950, σελ. 123 (τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως).

3. Β. Ι. ΛΕΝΙΝ, Ἄπαντα. Τόμ. 14ος, σελ. 214 (τῆς 4ης ρωσικῆς ἐκδόσεως).

3. Ὁ. Π., σελ. 219.

Στή «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος», πού ὁ Μάρξ τή χαρακτηρίζει σάν τήν πραγματική μήτρα καί τὸ μυστικὸ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ὁ Χέγκελ μυστηριοποίησε τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς γνώσης παρουσιάζοντάς τιν σάν μιὰ ἐξελεγκτικὴ πορεία πού διατρέχει ἡ ἐξέλιξη τῆς αὐτογνωσίας τοῦ πνεύματος¹. Ἡ θετικὴ πλευρὰ τοῦ χεγκελιανοῦ αὐτοῦ ἔργου ὑπῆρξε ἡ ἰδέα γιὰ τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τῆς γνώσης.

Ὁ Χέγκελ οἰκοδόμησε τὴν φιλοσοφία του σάν «ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν», σάν ἓνα σύστημα τῆς ἀπόλυτης γνώσης, πού βασιζέται πάνω στὴν καθολικὴ ἐξήγηση τοῦ κόσμου καὶ ὀφείλει νὰ ξεπεράσει τὶς περιορισμένες τάχα ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες — βάζοντας στὴ θέση τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσης τὴ φιλοσοφία τῆ φύσης, στὴ θέση τῆς ἱστορίας τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, στὴ θέση τῆς νομικῆς τὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου κ.λ.π. Στὸ σύνολό του τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ πού σάν φιλοσοφικὸ σύστημα «πρέπει σύμφωνα μὲ τὶς πατροπαράδοτες ἀπαιτήσεις νὰ περικλείνει κάποιο ποσοστὸ ἀλήθειας», ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς μέρη, πού κατὰ τὸν Χέγκελ ἀποτελοῦν καὶ τὶς τρεῖς σπουδαιότερες βαθμίδες στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀπόλυτης ἰδέας: Λογικὴ, Φιλοσοφία τῆς φύσης, φιλοσοφία τοῦ πνεύματος. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴ θεωρία γιὰ τὸ ὑποκειμενικὸ πνεῦμα (ἀνθρωπολογία, φαινομενολογία, ψυχολογία), ἀπὸ τὴ θεωρία γιὰ τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα (δίκαιο, ἠθικὴ, πολιτεία) καὶ ἀπὸ τὴ θεωρία γιὰ τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης — ἢ τῆς αὐτογνωσίας — τῆς ἀπόλυτης ἰδέας (τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία). Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Χέγκελ ἡ ἀπόλυτη ἰδέα διατρέχοντας ἓναν διαλεκτικὸ δρόμο ἐξέλιξης ξανααναγυρίζει πίσω στὸν ἑαυτὸ της. «Ἡ ἀπόλυτη ἰδέα δὲν εἶναι μονάχα αἰώνια — τὸ πού ὑπάρχει εἶναι ἄγνωστο — εἶναι καὶ ἡ καθ'αυτὸ ζωντανὴ ψυχὴ ὅλου τοῦ ὑπαρκτοῦ κόσμου». Ἀναπτύσσεται πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της μέσα ἀπὸ ὅλες τὶς προβαθμίδες πού ὁ Χέγκελ τὶς πραγματεύεται πλατεῖα στὴ Λογικὴ του καὶ πού ὅλες περικλείνονται στὴν ἀπόλυτη ἰδέα. Ὑστερα «ἐξωτερικεύεται» καὶ μετατρέπεται σὲ φύση, ὄπου, χωρὶς αὐτοσυνείδηση, μεταμφιεσμένη σὲ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης, ἡ ἀπόλυτη ἰδέα περνᾷ μιὰ νέα ἐξέλιξη καὶ στὸ τέλος ξανααναγυρίζει μὲ τὸν ἄνθρωπο στὴν αὐτοσυνείδηση. Στὴν ἱστορία, ἡ αὐτοσυνείδηση τῆς ἀπόλυτης ἰδέας διαμορφώνεται πάλι ἀπὸ ὕλικὸ ἀκατέργαστο, ὥσπου τέλος ξανααναγυρίζει ὀλοκληρωτικὰ στὸν ἑαυτὸ της μὲ τὴν χεγκελιανὴ φιλοσο-

1. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, μέρος πρῶτο, τόμος 3, σελ. 153.

2. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΣ, Διαλεχτὰ ἔργα σὲ δυὸ τόμους, τόμ. 2, σελ. 338.

φία» ¹. Οί θεμελιακές όμως ἑλλείψεις πού ἔκλεινε μέσα του τὸ χεγκελιανὸ σύστημα δὲν τὸ ἐμπόδισαν «να ἀγκαλιάσει ἕνα πεδίο ἀσύγκριτα εὐρύτερο σὲ σχέση μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο προηγούμενο σύστημα» ².

Μέσα ἀπὸ τοὺς διαφόρους ιστορικούς τομεῖς ὁ Χέγκελ προσπαθεῖ «να βρεῖ καὶ νὰ ἀποδείξει τὸ μίτο τῆς ἐξέλιξης πού περνᾶ ἀπὸ μέσα τους» ³.

Ἡ «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» σὰν ἕνα σπουδαῖο τμήμα αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ὑπηρετεῖ τὴν ἀποστολὴ τῆς θεμελίωσης τοῦ ὅλου χεγκελιανοῦ συστήματος. Στὴ «Λογικὴ» τοῦ Χέγκελ ἡ νόηση δὲ θεωρεῖται καθόλου σὰν ἕνα εἰδικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ νόηση εἶναι ἡ δραστηριότητα, εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀπόλυτης ἰδέας. Γιὰ τὸ Χέγκελ ἡ νόηση εἶναι τόσο ὑποκείμενο ὅσο καὶ ἀντικείμενο, εἶναι τόσο αὐτὸ πού σκέφτεται ὅσο καὶ αὐτὸ πού εἶναι ἀντικείμενο τῆς σκέψης. Ἡ ἀπόλυτη ἰδέα — ἡ σκέψη πού σκέφτεται τὴ σκέψη — σημαίνει ταυτόχρονα καὶ αὐτογνωσία, δηλαδή ξεδίπλωμα τῶν ἰδίων τῆς τῶν λογικῶν ἀρχῶν. Ὅλα ὅσα ὑπάρχουν στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο — εἶναι, ποσότητα, ποιότητα, οὐσία, ἀναγκαιότητα, νομοτέλεια — ὁ Χέγκελ δὲν τὰ θεωρεῖ φαινόμενα, ἐξελικτικὰ στάδια καὶ ἐναλλασσόμενες συναρτήσεις τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὰ θεωρεῖ ἔννοιες καὶ λογικὲς κατηγορίες πού ὑπάρχουν μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀπόλυτης ἰδέας καὶ «ἀναπτύσσονται» ἐκεῖ μέσα, ἔξω ἀπὸ χῶρο καὶ χρόνο. Στὴ λογικὴ τοῦ Χέγκελ δὲ γίνεται λόγος π.χ. γιὰ τὶς ἰδιαίτερες ποιότητες τῶν πραγμάτων, μὰ γιὰ τὴν ἔννοια ποιότητα, γιὰ μιὰ κατηγορία. Ἡ ἔννοια τῆς ποιότητας περνᾶει στὴν ἔννοια τῆς ποσότητας καὶ οὕτω καθεξῆς.

Μολονότι στὴν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» τοῦ ὁ Χέγκελ ὑποβάλλει σὲ δξεία κριτικὴ τὸν Κάντ γιὰ τὸν ἀπριορισμὸ καὶ τὸ φορμαλισμὸ του, δείχνοντας πὼς οἱ μορφές τῆς νόησης πρέπει νὰ συνδέονται οὐσιαστικὰ καὶ ἀδιαχώριστα μὲ τὸ περιεχόμενο ¹, ἡ κριτικὴ του δὲν προχώρησε νὰ φτάσει ὡς τὸ τέλος γιὰτὶ καὶ αὐτὸς σὰν περιεχόμενο ἔννοεῖ τὴ μορφή τῆς ἰδέας στὰ φαινόμενα, τὴ μορφή τοῦ πνεύματος, τὴ μορφή τῆς συνείδησης. Στὴ φανταστικὴ εἰκόνα τῆς «ἐξέλιξης» τῆς ἀπόλυτης ἰδέας πού σκιαγραφεῖ μέσα στὴ Λογικὴ του, δίνει μιὰ μυστικιστικὴ διατύπωση τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, πού τὴ συνέλαβε καὶ τὴ συναισθανόταν. Ὁ Λένιν γράφει σχετικά : «Ὁ Χέγκελ μάντεψε μὲ μεγαλοφυΐα τὴ διαλεκτικὴ τῶν πραγμάτων (τῶν φαινο-

1. ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, δ. π., σελ. 360.

2. ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, δ. π., σελ. 339.

3. ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, δ. π.

μένων του κόσμου, της φύσης) μέσα στη διαλεκτική των ιδεών. Μάντεψε όμως και τίποτε άλλο². Στην «Επιστήμη της Λογικής» ο Χέγκελ ξεπεξεργάστηκε το πολυτιμότερο μέρος της φιλοσοφίας του — τη διαλεκτική μέθοδο.

Το δεύτερο μέρος του χεγκελιανού συστήματος — η φιλοσοφία της φύσης — αποτελεί μιὰ φανταστική έκθεση της ενσάρκωσης της απόλυτης ιδέας στις δήθεν «περιορισμένες» και «άπειρες» μορφές των πραγμάτων της φύσης. Ο Α. Ι. Χέρτσεν υπογράμμισε τη γελοιότητα αυτού του περάσματος από την ιδέα στη φύση: «Αυτό αναμφίβολα είναι τόσο γελοίο όσο και το να έγραφε κανένας μιὰ εμβρυολογία και τελειώνοντας να ξαναγύριζε πάλι γράφοντας για το σπερματικό υγρό — και από αυτά να γεννιόνταν ένας άνθρωπος»³. Οι τρεις βασικές — και από αυτά να γεννιόνταν ένας άνθρωπος»³. Οι τρεις βασικές μορφές της ενσάρκωσης της απόλυτης ιδέας στη φύση είναι για το Χέγκελ, η μηχανική, η φυσική και η οργανική. Σε αντίθεση με τους γάλλους υλιστές, που συμβαδίζοντας με τους φυσιοδίφες της εποχής τους, υποστήριζαν ιδέες που σύμφωνα μ' αυτές η φύση υπόκειται σε εξέλιξη, ο Χέγκελ απέριπτε τη δυνατότητα κάθε εξέλιξης της φύσης μέσα στο χρόνο. Η φύση είναι γι' αυτόν καταδικασμένη στην αιώνια επανάληψη μιᾶς και της αὐτῆς εξελεκτικῆς πορείας μέσα στο χρόνο: «Κι' αυτό τον παραλογισμό μιᾶς εξέλιξης μέσα στο χρόνο κι έξω από το χρόνο — που αυτός αποτελεί τὴ βασικὴ προϋπόθεση κάθε εξέλιξης — τον φοριώνει ο Χέγκελ στη φύση και μάλιστα σε μιὰ εποχὴ που ἡ γεωλογία, ἡ εμβρυολογία, ἡ φυτολογία και ἡ ζωολογία, ἡ οργανική χημεία είχαν πιά επιστημονικὰ διαμορφωθεῖ και που παντοῦ παρουνιάζονταν, πάνω στη βάση αὐτῶν τῶν νέων ἐπιστημῶν, μεγαλοφυεῖς ὑποτυπώδεις συλλήψεις τῆς μεταγενέστερης θεωρίας τῆς εξέλιξης (π.χ. Γκαίτε, Λαμάρκ). Μὰ τὸ σύστημα ἔτσι ἀπαιτοῦσε και γι' αὐτὸ ἔπρεπε και ἡ μέθοδος για χάρη τοῦ συστήματος νὰ ἀπιστήσῃ στον ἴδιο τὸν εαυτὸ της»⁴. Σε μιὰ εποχὴ που ὁ Μ. Β. Λομονόσοφ εἶχε κιόλας ἀναπτύξει τὴ φυσικοχημικὴ θεωρία για τὴ δομὴ τῆς ὕλης και που ἀπὸ τὴ χημεία εἶχε ἀποδειχθεῖ ἡ σαθρότητα τῆς θεωρίας τῶν τεσσάρων στοιχείων (νερό, ἀέρας, γῆ, φωτιά), δηλαδὴ γύρω στα

1. Β. Ι. ΛΕΝΙΝ, Φιλοσοφικά τετράδια. Μόσχα 1947, σελ. 66 (τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως).

2. "Ο. π., σελ. 169.

3. Α. Ι. ΧΕΡΤΣΕΝ, "Απαντα και γράμματα, τόμ. 3, Πετρούπολη 1919, σελ. 485 (τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως).

4. ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Διαλεκτὰ ἔργα σε δύο τόμους. Μόσχα 1950, τόμ. 2, σελ. 348 (τῆς ρωσικῆς ἐκδόσεως).

1800, ο Χέγκελ υπεραμύνεται αυτής της θεωρίας, απορρίπτει τη θεωρία για την ύπαρξη των ατόμων, αρνείται την υλική υπόσταση των χημικών στοιχείων και ζητάει στα φαινόμενα της φύσης «έναν έσωτερικό σκοτό», που να αποτελεί τη βάση τους, ζητάει τη «Λογική». Στη χεγκελιανή φιλοσοφία της φύσης, που είναι σε σχέση με το «σύστημα της φύσης» του γαλλικού υλισμού ένα βήμα προς τα πίσω, φανερώνεται με ιδιαίτερη παραστατικότητα ή χαρακτηριστική για τον ιδεαλισμό τάση να δημιουργήσει ένα φιλοσοφικό σύστημα που να στέκεται πάνω από τις έπιστήμες και να επιβάλει σ' αυτές τα δικά του συμπεράσματα, συμπεράσματα που δεν πηγάζουν από την πραγματική ζωή, αλλά από τις απαιτήσεις του συστήματος. Πολύτιμες για τη φύση κρίσεις βρίσκονται μέσα στον Χέγκελ, ξεκομμένες, θαμμένες κάτω από τις νεκρές ιδεαλιστικές άντεπιστημονικές ιδέες.

Το τρίτο μέρος του χεγκελιανού συστήματος — η φιλοσοφία του πνεύματος — αποτελεί μια ιδεαλιστική φιλοσοφία για την κοινωνική ζωή. «Ο Χέγκελ, που υπερασπιζόταν σκληροτράχηλα ένα αντιδραστικό κράτος, υπογραμμίζει τη θεϊκή προέλευση του μονάρχη και τη θεϊκή προέλευση της στέρεσης των δικαιωμάτων στο λαό»¹. Σύμφωνα με τον Χέγκελ το κράτος είναι η σπουδαιότερη ενσάρκωση της απόλυτης ιδέας. Ο Χέγκελ θεοποιούσε τη μοναρχία, θέλοντας να δικαιολογήσει το πολιτειακό καθεστώς [που υπήρχε στην Πρωσία], παρουσιάζοντάς το σαν τον τελικό σκοπό της εξέλιξης. Αλλά και σ' αυτό ακόμα το αντιδραστικό μέρος της χεγκελιανής φιλοσοφίας, όπου εξετάζονται τα ζητήματα του κράτους, του δικαίου, της ηθικής, της θρησκείας κλπ., βρίσκει κανένας βαθιές διαλεκτικές γενικεύσεις. Έτσι π.χ. «το κακό είναι για τον Χέγκελ η μορφή που μ' αυτή εμφανίζεται η κινητήρια δύναμη της ιστορικής ανάπτυξης. Και μάλιστα η φράση αυτή έχει διπλή έννοια: από τη μια μεριά σημαίνει ότι κάθε νέα πρόοδος εμφανίζεται αναγκαστικά σαν έρροσυλία ενάντια σε κάτι το έσρο, σαν άνταρσία ενάντια στις παλιές, έτοιμοθάνατες, αλλά καθιερωμένες από τη συνήθεια συνθήκες, και από την άλλη μεριά, ότι από τότε που επικρατούν οι ταξικές αντιθέσεις, τα κακά πάθη του ανθρώπου, η άπληστία και η άρχομανία γίνονται ίσα - ίσα μοχλοί της ιστορικής εξέλιξης. Μοναδική και συνεχής απόδειξη γι' αυτό είναι π.χ. η ιστορία του φεουδαρχισμού και της άστικής τάξης»².

1. Περιοδικό «Μπολσεβίκ» 7]8 (1944) σελ. 18.

2. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Διαλεκτά έργα σε δυο τόμους, τόμ. 2, σελ. 355]6.

Ο Χέγκελ διαιροῦσε τὴν ἱστορία σὲ τρεῖς παγκόσμιες περὶ ὁδούς, τὴν ἀνατολική, τὴν ἀρχαία καὶ τὴ γερμανική. Προβάλλοντας τὴ γερμανική περίοδο σὰν τὴν ἀνώτατη, τὴν ὀλοκληρωμένη ἱστορική ἐποχή, κήρυττε τὸν πανγερμανισμό. Ἐνα τὸ ἴδιο ἀντιδραστικὸ συμπέρασμα τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ ὅτι στὴ συνταγματική πρωσική μοναρχία ἡ ἀπόλυτη ἰδέα ἔπρεπε νὰ βρῆται τὴν πλήρη καὶ τελική της ἐνσάρκωση. Τὴν τέχνη, τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία, ὁ Χέγκελ τὶς θεωροῦσε σὰν τὶς ἱστορικές μορφές τῆς βαθμιαίας αὐτοσυνείδησης τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος καὶ κατέτασσε τὴ θρησκεία ψηλότερα ἀπὸ τὴν τέχνη. Προπαγάνδιζε μιὰ ἐκλεπτυσμένη παπαδοκρατία βάζοντας τὴν ἰδεαλιστική φιλοσοφία στὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ πνεύματος, πάνω ἀπὸ τὴ θρησκεία. Διέστρεψε καὶ μυστικοποιοῦσε τὴν πραγματική ἱστορική ἐξέλιξη, θεμελιώνοντας τὴν πέρα γιὰ πέρα ἀντιδραστικὴ εὐρωπαϊκὸ - κεντρικὴ ἱστορική θεωρία, πού σύμφωνα μ' αὐτὴν ἡ παγκόσμια ἱστορία πηγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνατολή πρὸς τὴ δύση, ἐπειδὴ ἡ Ἀσία εἶναι ἡ ἀρχὴ της καὶ ἡ Εὐρώπη δίχως ἄλλο τὸ τέλος τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Αὐτὴ τὴν ἀνόητη θεωρία πού τὴν ἐνστερνίστηκαν τὰ πλημμυρισμένα ἀπὸ μίσος γιὰ τὸν ἀνθρώπο λιβελλογράφημα τῶν φασιστῶν, ρατσιστῶν καὶ γεωγραφιστῶν, τὴν ἀποδέχονται πέρα γιὰ πέρα καὶ οἱ σημερινοὶ ἰμπεριαλιστές.

Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ μαρξισμὸς - λεβινισμὸς διδάσκει πὼς τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ, πού βασίζεται πάνω στὴν ἀντίληψη μιᾶς ἀμετάβλητης ἰδέας, εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἓνα μεταφυσικὸ σύστημα.

Αὐτὸ τὸ μεταφυσικὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ ἀποτελεῖ τὴ συντηρητική, τὴν ἀντιδραστικὴ πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας του. Ἡ ἄλλη, ἡ προοδευτικὴ πλευρὰ τοῦ ἔργου του βρῆσκει στὴ διαλεκτικὴ μέθοδο πού ὁ Χέγκελ ἐπεξεργάστηκε καὶ πού ὁ «*λογικὸς της πυρήνας*» βρῆσκει σὲ βασικὴ ἀντίθεση μὲ τὸ σύστημά του. Ἐνῶ τὸ σύστημα βασίζεται πάνω στὸ δογματικὸ ἰσχυρισμὸ πὼς ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ καὶ ἡ πρωσική μοναρχία ἀποτελοῦν τὸ τέλος τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ διαλεκτικὴ του μέθοδος (πού ἀποσυνθέτει κάθε εἶδος δογματισμὸ) ἔρχεται νὰ ἀποκλείσει ὅλες αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις γιὰ μιὰ τελικὴ ἀλήθεια, καθὼς καὶ ὅλες τὶς ἀντίστοιχες μὲ αὐτὴν τὴν τελικὴ ἀλήθεια ἀπόλυτες συνθῆκες ὅπου συντελεῖται ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Μὰ ὁ Χέγκελ δὲ στάθηκε ἓνας συνεπὴς διαλεκτικός. Ἡ διαλεκτικὴ του εἶχε συγχωνευθεῖ μὲ τὸ σύστημά του σὲ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ ὑπηρετοῦσε τὸν ἰδεαλισμὸ. Ἡ προοδευτικὴ - ἐπαναστατικὴ πλευρὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ, στραγγα-

λίστηκε — όπως τονίζει ο Ένγκελς από την πληθωρική συντηρητική πλευρά¹.

Τὸ λογικὸ πυρήνα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγκελ ἀποτελοῦν οἱ μεγαλοφυεῖς συλλήψεις του γιὰ τὴν ἐξέλιξη, γιὰ τὴν ἀμοιβαία συνάρτηση τῶν φαινομένων, γιὰ τὴ μετατροπὴ τῶν ποσοτικῶν ἀλλαγῶν σὲ ποιοτικές, γιὰ τὰ ἄλλατα στὴν ἐξέλιξη κλπ. «Ὁ Χέγκελ μάντεψε μὲ μεγαλοφυΐα μέσα στὴν ἀλλαγὴ, μέσα στὴν ἀμοιβαία ἐξάρτηση ὄλων τῶν ἰδεῶν, μέσα στὴν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων τους, μέσα στὶς μετατροπὲς τῆς μιᾶς ἰδέας σὲ ἄλλη, μέσα στὴν αἰώνια ἀλλαγὴ καὶ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν, ἀκριβῶς τίς ἴδιες σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὰ πράγματα, μέσα στὴ φύση». Δίπλα ὅμως σ' αὐτὰ ὁ Χέγκελ ὑπῆρξε ἕνας λάτρης τοῦ ἀπολυταρχικοῦ πρωσικοῦ κράτους», καὶ αὐτὸ στάθηκε σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ρίζα γιὰ τὴν ὄχι ἐπαναστατικὴ καὶ ὄχι συνεπῆ φύση τῆς διαλεκτικῆς του. Γιὰ τὸ Χέγκελ ἀντίφαση βρίσκεται μόνον στὴ νόηση. Ἡ ἄρση τῶν ἀντιθέσεων εἶναι δοσμένη ἀπ' ἀρχῆς στὴν ἀπόλυτη ἰδέα. Ἡ διαλεκτικὴ του στρεφόταν ἀποκλειστικὰ στὸ παρελθόν — ποὺ καὶ αὐτὸ τὸ διέστρεψε ἰδεαλιστικά. Τόνιζε μονόπλευρα τὴ σχετικότητα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὸ παλιὸ καὶ τὸ νέο καὶ ἀπόκρυπτε τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἀντίδραση καὶ τὴν πρόοδο. Συνέπεια τῆς γιουνγκερικῆς - ἄστικῆς στενότητας ποὺ εἶχε ἡ κοσμοθεωρία του εἶταν τὸ ὅτι δὲν ἔβλεπε σὰν ἀναγκαῖο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς διαλεκτικῆς τὸ συμπέρασμα πὼς τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ καθεστῶς τῆς ἐποχῆς του εἶταν κάτι πρόσκαιρο μόνον, κάτι ἱστορικὰ διαβατικὸ. Ὁ Χέγκελ ἐπεξεργάστηκε τὴ διαλεκτικὴ του μέθοδο μόνον ὡς τὸ βαθμὸ ποὺ ἡ μέθοδος αὐτὴ τοῦ ἐξασφάλιζε πλεονεκτικὲς θέσεις στὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν ὄχι διαλεκτικὸ, μεταφυσικὸ ὕλισμό. Μέσα ὅμως σ' αὐτὸ τὸ μεταφυσικὸ περικάλυμμα τοῦ χεγκελιανισμοῦ κρυβόταν «ἕνα σπέρμα βαθειᾶς ἀλήθειας» (Λένιν). Ἀπὸ τὴ μέθοδο τοῦ Χέγκελ, ἀπὸ τίς διαλεκτικὲς μορφὲς τῆς κίνησης⁴, ποὺ αὐτὸς γιὰ πρώτη φορὰ συνειδητὰ διατύπωσε, προέκυψαν ἐπαναστατικὰ συμπεράσματα μ' ὄλο ποὺ ὁ ἴδιος βρισκόταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ αὐτά. «Εἶναι, λοιπόν, εὐνόητο γιὰτὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια οἱ ἀντιδραστικοὶ ὄλων τῶν ἀποχρώσεων γαντζώθηκαν τόσο στὴν πολιτικὴ ὅσο καὶ στὴ φιλοσοφία, στὴ συντηρητικὴ

1. ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Διαλεκτικὰ ἔργα σὲ δυὸ τόμους· Τόμ. 2, σελ. 338.

2. Β. Ι. ΛΕΝΙΝ, Φιλοσοφικὰ τετράδια, σελ. 169.

3. Β. Ι. ΛΕΝΙΝ, Ἄπαντα, τόμ. 2, σελ. 7 (τῆς 4ης ρωσικῆς ἐκδόσεως).

4. Κοίτα ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ, Κεφάλαιο, τόμ. 1. Ἐπίλογος στὴ δευτέρη ἐκδοσὴ.

πλευρά του συστήματος του Χέγκελ και μέσα από το σύστημά του ξεπρόβαλαν οι μανιακοί αντίπαλοι της ίδιας του της διαλεκτικής μεθόδου. Οι επαναστάτες στοχαστές αντίθετα χρησιμοποίησαν την προοδευτική πλευρά του έργου του, τη διαλεκτική του μέθοδο»¹. Το ίδιο έκαναν και οι ρώσοι επαναστάτες δημοκράτες στα μέσα του 19ου αιώνα, πού, αποκαλύπτοντας την αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα στο σύστημα και τη μέθοδο, υποβάλλοντας σε κριτική τις αντιδραστικές κοινωνικές και πολιτικές του αντιλήψεις, έπεξεργάστηκαν κριτικά την ιδεαλιστική του διαλεκτική. Ο Α. Ι. Χέρτσεν έρμήνευσε τη χεγκελιανή ιδεαλιστική μέθοδο με υλιστικό επαναστατικό τρόπο, τονίζοντας πως η διαλεκτική αποτελεί την άλγεβρα της επανάστασης. Έξαιτίας όμως της καθυστέρησης της τωρινής Ρωσίας, οι ρώσοι επαναστάτες δημοκράτες δεν έφτασαν ως την επαναστατική υλιστική διαλεκτική και ούτε μπορούσαν να φτάσουν ίσαμε κεί.

Το καθήκον να γενικευθεί η πείρα της ανθρώπινης κοινωνικής ιστορικής δραστηριότητας και τα πορίσματα των φυσικών επιστημών και από τη γενίκευση αυτή να δημιουργηθεί μια ποιοτικά νέα φιλοσοφία, η φιλοσοφία του προλεταριάτου, λύθηκε με μεγαλοφυΐα από τους ιδρυτές του μαρξισμού. Ο Μάρξ και ο Ένγκελς, αναπτύσσοντας μια καινούργια φιλοσοφία, τον διαλεκτικό υλισμό, δεν έμειναν, όπως δείχνει ο Β. Ι. Λένιν, στον υλισμό του 18. αιώνα, μα προώθησαν τη φιλοσοφία πλουτίζοντάς την με τα επιτεύγματα της γερμανικής φιλοσοφίας και ιδιαίτερα της φιλοσοφίας του Χέγκελ. Στο έργο του «Για το διαλεκτικό και ιστορικό υλισμό» ο Ι. Β. Στάλιν τονίζει: «Ο Μάρξ και ο Ένγκελς πήραν από τη διαλεκτική του Χέγκελ μόνο το λογικό της πυρήνα, απορρίπτοντας το ιδεαλιστικό της περιβάλλουσα και αναπτύσσοντας παραπέρα τη διαλεκτική της έδωσαν μια σύγχρονη επιστημονική όψη». Η μαρξιστική διαλεκτική μέθοδος βρίσκεται σε άμεση αντίθεση με την ιδεαλιστική διαλεκτική του Χέγκελ — πράγμα που καθρεφτίζει τη θεμελιακή αντίθεση ανάμεσα στην άστική και την προλεταριακή κοσμοθεωρία: «Η διαλεκτική μου μέθοδος — γράφει ο Μάρξ — στη βάση της δεν είναι μόνο διαφορετική από τη χεγκελιανή, μα είναι το κατευθείαν αντίθετό της. Για το Χέγκελ το προσιτό της νόησης — πού με το όνομα ιδέα το μεταβάλλει μάλιστα σε ανύψωτο υποκείμενο — είναι ο δημιουργός του πραγματικού, πού αποτελεί μόνο το έξωτερο του φανέρωμα. Για μένα, αντίθετα, το ιδεατό δεν είναι τίποτα άλλο παρά το υλικό, μεταφερόμενο και μετασχη-

1. Περιοδικό «Μπολσεβίκ» 7]8 (1944) σελ. 14 - 15.

ματισμένο στο ανθρώπινο κεφάλι»¹. Και παρακάτω : *Με τή λογική της μορφή είναι για τους άστούς και για τους δογματικούς ιδεολόγους τους σκάνδαλο και φρίκη», επειδή ακριβώς «είναι στην ουσία της κριτική και επαναστατική»².*

Οι κλασικοί του μαρξισμού - λενινισμού θεμελίωσαν και ανάπτυξαν τή διαλεκτική υλιστική έρμηνεία τής φύσης και τής κοινωνίας και έφάρμοσαν τή διαλεκτική μέθοδο όχι μόνο σέ ό,τι άφορᾶ τὸ παρελθόν, ἀλλά και τὸ παρόν επίσης, καθὼς και για τή μελλοντική εξέλιξη τής κοινωνίας. Ἀπόδειξαν τήν αναπόφευκτη επαναστατική παραμέριση τοῦ καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, καθὼς και τήν ἀναγκαιότητα τής προλεταριακῆς επανάστασης και τής δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου — πού προσφέρουν τή βάση για τὸν κομμουνιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας. Ἡ μαρξιστική διαλεκτική είναι τὸ ισχυρότατο ιδεολογικό ὄπλο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος, πού προσανατολίζει πρὸς κάθε τι νέο και προοδευτικό και εξέλιξιμο και είναι ἀσυμφιλίωτα ἀντίθετη πρὸς τήν ἀντίδραση, με ὅποια μορφή κι ἂν παρουσιάζεται. Ἡ μαρξιστική διαλεκτική διδάσκει : Για νὰ μὴ λαθεύει κανείς στην πολιτική πρέπει νὰ κοιτάει πρὸς τὰ μπρὸς και ὄχι πρὸς τὰ πίσω, πρέπει νὰ είναι κανείς επαναστάτης και ὄχι ρεφορμιστής, δὲν πρέπει νὰ σκεπάζεται και νὰ συμβιβάζει τις ταξικὲς ἀντιθέσεις, ἀλλὰ νὰ διεξάγει ὡς τὸ τέλος τήν ταξική πάλη.

Ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ Μάρξ και τοῦ Ἐνγκελς επαναστατική ἀνατροπή στη φιλοσοφία ἔθεσε τὰ θεμέλια για τήν πάλη τοῦ μαρξισμού ἐνάντια στο χεγκελιανισμό σάν ἀστική φιλοσοφική κατεύθυνση τοῦ 19ου και τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ὁ Μάρξ και ὁ Ἐνγκελς ὑπόβαλαν σέ κριτική τή θεωρία τοῦ Χέγκελ, δημιούργησαν τὸ διαλεκτικό ὕλισμό και τὸν ιστορικό ὕλισμό και ἀπόδειξαν ὅτι ἡ μαρξιστική διαλεκτική μέθοδος είναι τὸ ἄμεσα ἀντίθετο τής ιδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγκελ. Ὁ ἀγώνας τῶν Μάρξ και Ἐνγκελς ἐνάντια στην ιδεολογία τῶν δεξιῶν και ἀριστερῶν χεγκελιανῶν εἰς 1840 - 1850, ἐνάντια στο χεγκελιανισμό τοῦ Π. Ι. Προυντόν και τοῦ Φ. Λασσάλ, ἀπεκάλυψε τὸν ἀντιδραστικό ρόλο τῶν χεγκελιανῶν. Στην ἐποχή τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ και τής προλεταριακῆς επανάστασης οἱ ιδεολογικοὶ ἀπολογητὲς τής ἀστικῆς τάξης προπαγανδίζουν τὸ σύνθημα «τῆς ἐπιστροφῆς στὸν Χέγκελ» και ὁ ιδεαλισμός τοῦ Χέγκελ με τή μορφή τοῦ νεοχεγκελιανισμοῦ γίνεται ιδεολογικό ὄπλο

1. ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ, Ἐπίλογος τής δεύτερης ἔκδοσης τοῦ πρώτου τόμου τοῦ κεφαλαίου.

2. Ὁ. Π.

τῆς ἀντιδραστικῆς ἰμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν δεξιῶν σοσιαλιστῶν πρακτόρων τῆς.

Στὰ μεγαλοφυῆ ἔργα τοῦ Λένιν καὶ τῶν μαθητῶν του ὁ χεγκελιανισμὸς καὶ ὁ νεοχεγκελιανισμὸς ξεσκεπάζονται σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς κατευθύνσεις τῆς ὀντιδραστικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ὑπηρεσίες τοῦ Ι. Β. Στάλιν εἶναι τὸ ξεσκέπασμα τῆς νεοχεγκελιανῆς προσπάθειας ἀναθεώρησης τοῦ μαρξισμού ἀπὸ μέρους τῶν ὀπαδῶν τοῦ *μενσεβίκικου ἰδεαλισμοῦ* στὴν ΕΣΣΔ. Ἡ Κ. Ε. τοῦ ΚΚΣΕ μὲ ἀπόφασή της ξεσκέπασε τὶς ἐλλείψεις καὶ τὰ λάθη ποὺ περιέχονται στὸν 30 τόμο τῆς «*Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*», 1944, ὅσον ἀφορᾷ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ ἰδιαίτερα τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ, κάλεσε τοὺς σοβιετικοὺς μελετητὲς νὰ ἐπεξεργαστοῦν τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας μὲ τρόπο ἐπιστημονικὸ, μαρξιστικὸ — λενινιστικὸ. Λαμπρὸ ὑπόδειγμα σχετικὰ προσφέρουν οἱ κρίσεις τοῦ Στάλιν γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ καὶ γιὰ ἄλλους γερμανοὺς ἰδεαλιστὲς φιλοσόφους τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνα. Ἡ ἀσυμφιλίωτη κομματικὴ πάλη ἐνάντια στὸ σημερινὸ χεγκελιανισμὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς σοβιετικῆς φιλοσοφίας στὴν ἰδεολογικὴ τῆς ἐπίθεση ἐνάντια στὸ στρατόπεδο τῆς ἰμπεριαλιστικῆς, ἀντιδημοκρατικῆς ἀντίδρασης.